

Ks. dr hab. Bogdan Stańkowski, prof. AIK

Kraków, 04.06.2019

Instytut Nauk o Wychowaniu

Katedra Pedagogiki Społecznej

Akademia Ignatianum w Krakowie

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Pawła Borowieckiego.

Tytuł pracy: *Samotność osób dorosłych z niepełnosprawnością ruchową - konteksty indywidualne i społeczne.*

Promotor: dr hab. Barbara Skałbana, prof. UJK Kielce.

Promotor pomocniczy: dr Karol Bidziński, UJK Kielce

1. Struktura pracy doktorskiej i merytoryczna ocena części teoretycznej

Strona merytoryczna i formalna rozprawy doktorskiej jest odzwierciedlona w jej strukturze, zawierającej *Streszczenie rozprawy doktorskiej*, *Wstęp* oraz trzy części każda z podziałem na poszczególne rozdziały. Pierwsza część ma charakter analiz teoretycznych, druga zawiera ustalenia metodologiczne badań własnych oraz trzecia część poświęcona jest prezentacji badań własnych dotyczących poczucia samotności dorosłych osób z niepełnosprawnością ruchową. Praca zawiera również podsumowanie badań własnych, rekomendacje dla praktyki, bibliografię, spis rysunków, tabel i wykresów, oraz aneksy. Praca doktorska składa się ogółem z 240 stron.

W ogólnej ocenie struktury rozprawy Autor zachowuje poprawny tok postępowania, wymieniając we wstępie cel pracy, główny problem badawczy, oraz przybliżając pokrótce zawartość poszczególnych części i rozdziałów. Dostrzega się, iż autor we wstępie nie zawarł żadnej tezy roboczej. Myślę, że zamieszczenie tezy w tego typu pracy byłoby niejako gwarancją, iż *novum pracy* zaproponowane przez autora ma swoje umocowanie przede wszystkim solidnej analizie literatury a przedłożona teza potwierdzałaby również dociekania przeprowadzone na etapie tworzenia „status questionis”.

Struktura pracy doktorskiej jest typowa dla prac badawczych z jasno wyodrębnioną częścią teoretyczną, z rozdziałem poświęconym metodologii badań własnych oraz częścią empiryczną obejmującą analizę i interpretację zgromadzonego materiału. W pierwszym rozdziale zatytułowanym: *Niepełnosprawność, dorosłość, samotność w świetle literatury przedmiotu*, autor słusznie wyjaśnia kluczowe terminy, charakteryzuje omawiane zjawiska w oparciu o dostępną literaturę przedmiotu. Zaprezentowane paradygmaty pedagogiki specjalnej, regulacje prawne oraz modele niepełnosprawności powodują, iż cała ta część jawi się jako spójna, kompletna i bogata w odniesienia do literatury fachowej. Zaprezentowany trójpodział części na podrozdziały dotyczące niepełnosprawności, dorosłości oraz samotności dorosłych świadczy o fachowym podejściu do przedmiotu badań. Z pewnością cenne od strony merytorycznej w tej części pracy jest ukazanie przez autora wielości ujęć definicyjnych, ewolucji terminu niepełnosprawność w odniesieniu do dorosłości jako kategorii psychologicznej i socjologicznej, co w konsekwencji zaowocowało przyjęciem właściwego kryterium doboru osób badanych. W pierwszym rozdziale w rozważaniach na temat paradygmatów zabrakło moim zdaniem osadzenia pracy w jakimś paradygmacie ogólnym odnoszącym się do dyscypliny pedagogicznej (patrz rozważania Antoniego Smołalskiego, *Paradygmaty i historiozofia pedagogiki*, Wrocław 2009). Niemniej jednak ukazana w tej części pracy szeroka gama paradygmatów rozpatrywanych w kontekście niepełnosprawności z odniesieniem do koncepcji pedagogiki specjalnej z pewnością pozwoliła autorowi na lepsze zrozumienie istoty niepełnosprawności, oraz na jej zdefiniowanie i określenie jej współczesnego modelu. Co prawda autor nie opowiada się otwarcie za którymkolwiek paradygmatem, ale sądząc po dalszych rozważaniach, można wnioskować, iż uprzywilejowanym w tej pracy będzie biopsychospołeczny model niepełnosprawności ujmujący wzajemne relacje pomiędzy zdrowiem, funkcjonowaniem i niepełnosprawnością organizmu a także uczestnictwem człowieka w życiu społecznym. W dalszej części rozdziału autor skupił się przede wszystkim na rodzajach niepełnosprawności

uwzględniając na potrzeby swojej pracy niepełnosprawność ruchową.

W pracy doktorskiej przyjęto rozumienie dorosłości w modelu dynamicznym Olgi Czerniawskiej (str. 36 pracy doktorskiej). W świetle tego co zaprezentowano na str. 36 w doktoracie, odnoszę wrażenie, że rozumienie dorosłości w modelu dynamicznym zostało nieco zawężone do wieku i normy społecznej oraz do przeżyć osoby. W modelu dynamicznym warto byłoby również podkreślić tę zdolność osoby do ciągłego stawania się. Przejawia się ono w możliwości dokonywania wyborów, podejmowaniu odpowiedzialności. Treść dorosłości jest w znacznym stopniu uwarunkowana zewnątrz i zależy od ofert i bodźców występujących w sytuacjach uczenia się. Nie redukuje to podmiotowości dorosłego, będącego istotą rozumną i wolną a tym samym zdolną do refleksji i trudu autoedukacji (Czerniawska, 1996, s. 37-38, 40; 2000, s. 29, 32; 2007, s. 12).

Trzeci rozdział w części teoretycznej poświęcony został omówieniu zagadnienia samotności. Słusznie autor wykazał, że jest to kategoria społeczna i psychologiczna bardzo złożona. Nie dziwi zatem fakt, iż autor ukazał w tym kontekście wielość definicji, oraz koncepcji etiologicznych. Ważnym zagadnieniem w części teoretycznej z punktu widzenia dalszych badań własnych jest punkt 3.2., w którym autor dokonuje przeglądu badań nad zjawiskiem samotności osób dorosłych z niepełnosprawnością (str. 76-92). Trafnie autor wykazuje na tych kilkudziesięciu stronicach, że literatura tematyczna nie tylko akcentuje złożoność zjawiska niepełnosprawności, zróżnicowanie poglądów i wyników badań prowadzonych dotychczas pod kątem różnych podejść (badania ilościowe i jakościowe), ale również owa literatura w sposób przekonujący obrazuje zróżnicowany obraz zjawiska samotności i osamotnienia osób z niepełnosprawnością. Tak poczyniony "status quaestionis" i dostrzeżone przez autora braki w wiedzy z zakresu subiektywnego wymiaru samotności, osobistych przeżyć i emocji, stały się inspiracją i jednocześnie bazą teoretyczną dla niego samego do podjęcia tych kwestii w swoich prezentowanych badaniach przeprowadzonych w paradygmacie jakościowym i interpretatywnym.

Należy przyznać, że w części teoretycznej autor wykazał się dobrą umiejętnością syntezy zebranego materiału oraz analizy poszczególnych zagadnień. W pracy miejscami jedynie można napotkać klasyczną dłuższą "wyliczankę" ujęć, postaw itp., zaczerpniętych z publikacji tego samego autora (str. 67-69). Szkoda tylko, że doktorant w części teoretycznej po zakończonych rozważaniach nie próbował dokonać pewnych konkluzji, które z pewnością świadczyłyby o jeszcze większych kompetencjach autora.

Warto podkreślić, że autor dobrze wykorzystuje w tej części pracy literaturę fachową i teorie. Rozdziały teoretyczne zatem stanowią dobre wprowadzenie naukowe do opracowania i sformułowania późniejszych założeń metodologicznych badań własnych. Autor wykazał się dobrą znajomością literatury przedmiotu czyniąc w ten sposób pracę zakorzenioną w odniesieniach do aprobowanych teorii.

2. Założenia metodologiczne badań

Druga część pracy zatytułowana: *Metodologiczne podstawy badań własnych*, posiada strukturę typową dla badań pedagogicznych. Została ona opracowana w oparciu o polskich autorów zgłębiających problemy metodologiczne badań w pedagogice oraz problemy związane z niepełnosprawnością. W pięciu punktach Autor porusza następujące kwestie: przedmiot i cel badań, model badań i jego uzasadnienie, problemy badawcze, hipotezy, zmienne i wskaźniki, opis warsztatu badań własnych, charakterystyka osób biorących udział w badaniach oraz opis miejsca i przebiegu badań. Badania własne zostały osadzone w paradygmacie ilościowo-jakościowym. Przybliżając czytelnikowi przedmiot i cele badań, autor opowiedział się najpierw za pojęciem samotności/osamotnienia jako terminem określającym zakres badań. Biorąc pod uwagę to, co zostało powiedziane w części teoretycznej na str. 104, a co dotyczyło rozróżnienia pomiędzy samotnością a osamotnieniem, rodzi się pytanie na ile słuszne było przyjęcie tak szerokiego pojęcia do badań własnych. Istnieje bowiem

wątpliwość, iż oddalone od siebie treściowo pojęcia mogły zakłócić poprawności przeprowadzenia badań.

W swych ustaleniach metodologicznych autor opowiedział się za typologią zaproponowaną przez A. Maszke, który wyróżniając funkcje nauki wskazał na tę opisową, wyjaśniającą i prognostyczną, co winno mieć swoje odzwierciedlenie w procesie formułowania celów badań. Rzeczywiście w dalszych ustaleniach dostrzegamy, iż cele badań zostały sformułowane w duchu wspomnianej triady (poznanie samotności, opisanie samotności osób niepełnosprawnych, określenie związków pomiędzy nasileniem poczucia samotności a wybranymi czynnikami osobowymi i społecznymi), oraz wysunięcie na bazie wyników badań pewnych sugestii celem zaprojektowania strategii wsparcia osób z niepełnosprawnością ruchową.

W swych badaniach autor zastosował podejście ilościowe i jakościowe, które jak się okazało nie były one nastawione do siebie opozycyjnie, ale bardziej komplementarnie, co było konieczne, aby móc uchwycić różne punkty widzenia danego zjawiska przy wielości badanych aspektów. Wyodrębnione strategie badania samotności osadzone w podejściu socjobiologicznym, poznawczo-behawioralnym oraz w psychologii fenomenologiczno-egzystencjalnej wydają się być podejściem, które w pełni eksploruje zagadnienia związane z samotnością. W punkcie poświęconym problemom badawczym, hipotezom roboczym oraz zmiennym i wskaźnikom, autor zamieścił problem badawczy główny oraz pięć problemów szczegółowych, z których jeden ma charakter rozstrzygający sporządzony przy użyciu partykuły "czy". Problem badawczy główny jest ściśle związany z tematem rozprawy. Z trzech zaproponowanych hipotez badawczych tylko jedna została sformułowana zgodnie z modelem hipotezy pedagogicznej zaproponowanej przez J. Gniteckiego, który twierdzi, że hipoteza winna opisywać związek między działaniami a ich skutkami (hipotezy zależnościowe).¹ Z uwagi na fakt, że autor w pytaniu badawczym głównym nie stara się wnikać w

¹J. Gnitecki, *Wstęp do ogólnej metodologii badań w naukach pedagogicznych*, tom II. *Tworzenie wiedzy o edukacji w naukach pedagogicznych*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2007, s. 326-327.

pewne zależności, dlatego też sama hipoteza badawcza główna moim zdaniem jest zdroworozsądkowa. Tworzenie również hipotez badawczych, które jedynie potwierdzałyby uzyskane wyniki przez wcześniejszych badaczy jest poniekąd zawężaniem i zubożeniem samego pola badawczego i wyników badań. Autor sam przyznaje w podsumowaniach badań (str. 197), że uzyskane wyniki w badaniach własnych są zróżnicowane i częściowo zbieżne z tymi, jakie są prezentowane w literaturze tematycznej.

W metodologii badań własnych punkt 2, P. Borowiecki mówiąc o wywiadach posługuje się terminem "wywiad ustruktrowany", co jak sądzę jest pewnym lapsusem, gdyż z pewnością autor miał na myśli wywiad ustrukturyzowany (s. 107).

W dalszych rozważaniach metodologicznych autor określił zmienne i wskaźniki konieczne w badaniach prowadzonych w paradygmacie ilościowym. Przybliżając opis warsztatu badań własnych P. Borowiecki w sposób wyczerpujący scharakteryzował zaaplikowane narzędzia badawcze jakim była Skala Badania Samotności (SBS) autorstwa Z. Dołęgi, Skala Samotności Rascha, opierająca się na modelu samotności powiązanej z elementami życia osobistego i społecznego. Dobór skal świadczy o dojrzałym podejściu autora do omawianego zagadnienia, bowiem obydwie skale nie mają tendencji do nakładania się, ale bardziej do wzajemnego uzupełniania się. Trzecim narzędziem zastosowanym w pracy był autorski kwestionariusz ankiety koncentrujący się na indywidualnych oraz społeczno-ekonomicznych właściwościach badanych osób z możliwością wnikania również w odczucia i sposoby radzenia sobie z samotnością. Dopełnieniem tych narzędzi były analizy treści orzeczeń o stopniu niepełnosprawności oraz pogłębione wywiady indywidualne (IDI). W ostatnim punkcie dotyczącym metodologii badań własnych doktorant scharakteryzował osoby uczestniczące w badaniach. Autor przybliży czytelnikowi najważniejsze dane posługując się przy tym podstawowymi pomiarami procentowymi. Drobnym mankamentem w tej części jest fakt, iż wykresy zostały zaprezentowane w kolorze czarno-białym, co może utrudniać lekturę i

interpretację danych.

3. Odniesienie się do części poświęconej omawianiu wyników badań własnych

W części III doktorant prezentuje wyniki badań własnych dotyczących poczucia samotności dorosłych osób z niepełnosprawnością ruchową. Docenić należy duży wysiłek autora polegający nie tylko na rzetelnym przygotowaniu narzędzi badawczych, ale także na skrupulatnym zaprezentowaniu wyników badań własnych. Dane statystyczne zostały zaprezentowane w postaci procentowej, średniej arytmetycznej oraz przy użyciu testu parametrycznego korelacji liniowej r-Pearsona w przypadku konieczności określenia związków pomiędzy badanymi wymiarami. Zależności między zmiennymi w analizie korelacyjnej zostały zaprezentowane odwołując się do korelacji liniowej r-Pearsona, do testu nieparametrycznego rho-Spearmana, oraz w sytuacji zmiennych o charakterze nominalnym odniesiono się do współczynnika V-Cramera. Zabiegi te całą z pewnością uwydatniły mniejsze lub większe związki między poszczególnymi wyodrębnionymi wymiarami.

Autor pomimo wielości zastosowanych narzędzi, oraz ogromu danych otrzymanych przy użyciu obróbki statystycznej, w sposób zadowalający poradził sobie nie tylko z ich interpretacją, ale również z koniecznością prowadzenia analizy otrzymanych wyników badań w ścisłym związku z postawionymi problemami badawczymi.

Pod rozwagę autora przedkładałam natomiast inny problem. Sugeruję, aby zastanowić się na ile pytanie ze str. 10: *W jaki sposób wyniki badań mogą zmienić rzeczywistość osób z niepełnosprawnością?* może być możliwe do zrealizowania. Z uwagi na fakt, iż przedłożona dysertacja nie zawiera części wdrożeniowej i weryfikacji, tego co osiągnięto na bazie wyników badań a jedynie pewne rekomendacje (str. 198), to mam wątpliwość czy uzyskanie odpowiedzi na tak sformułowane pytanie jest możliwe w oparciu o przedłożone wyniki badań. Z

pewnością zawarte rekomendacje dla praktyki, w których autor zamieszcza również propozycje, sugestie oraz wskazówki dla budowania systemowych rozwiązań w obszarze wspomagania dorosłych z niepełnosprawnością ruchową są wartościowe, nie mniej jednak same postulaty nie gwarantują tego, iż wspomniana rzeczywistość osób niepełnosprawnych będzie ulegać zmianie. Jeszcze jedna drobna uwaga. W rozdziale III wykresy słupkowe byłyby czytelniejsze, gdyby zastosowano zasadę ukazywania wyników badań od wartości minimalnej do wartości maksymalnej. Część badawczą pracy doktorskiej kończą dość obszerne podsumowania badań własnych. Zostały one sporządzone z odniesieniami do poszczególnych problemów i hipotez badawczych.

Mimo, iż docenić należy wysiłki autora w przygotowaniu narzędzi badawczych i przeprowadzeniu samych badań, to jednak odczuwam pewien niedosyt. Wszystko to nie ze względu na ewentualne mankamenty, które mogły pojawić się w badaniach (których nota bene jest niewiele), ale bardziej z uwagi na fakt, iż wyniki badań miejscami jedynie potwierdzają wnioski uzyskane przez wcześniejszych badawczy.

Niemniej jednak autor dowodzi, iż problem samotności jest zjawiskiem złożonym i niejednoznacznym, które często może być odczuwane subiektywnie i sytuacyjnie. Ważne są spostrzeżenia autora, dla którego jednym ze źródeł samotności jest niepełnosprawność ruchowa, która często ogranicza również kontakty społeczne oraz sprawia, że młodzi ludzie wykazują niskie uczestnictwo w życiu społecznym. Cennym spostrzeżeniem autora jest także podkreślanie w wynikach badań roli własnej aktywności osoby niepełnosprawnej w osiągnięciu wysokiej jakości życia i dobrostanu.

Niezwykłe wartościowe w mojej ocenie są również rekomendacje dla praktyki sporządzone przez autora na bazie otrzymanych wyników badań. To można uznać za wartość dodaną omawianej dysertacji. Autor z jednej strony kreśli pewne zadania stojące przed samą osobą niepełnosprawną (identyfikowanie źródeł samotności, modyfikowanie własnych struktur

poznawczych), a jednocześnie deklaruje konieczność działań prewencyjnych na rzecz zapobiegania samotności, oraz szerszych działań mających na celu uruchamianie projektów i kursów *on line* pomocnych osobom niepełnosprawnym ruchowo w procesie wychodzenia z samotności i w ukierunkowaniu na rozwój własnej kariery zawodowej.

4. Uwagi w kwestii formalnej

W kwestii języka należy stwierdzić, że wypowiedzi są poprawne. Zdania budowane są w sposób uporządkowany, logiczny. Do rzadkości należą miejsca, w których zdarzyło się autorowi niefortunne sformułowanie. Praca praktycznie pozbawiona jest większych błędów odnoszących się do stylu czy ortografii. Przypisy sporządzone zgodnie z prawidłami metodologicznymi chociaż dla lepszej konsultacji przywoływanych treści wskazane byłoby w wielu miejscach zaznaczenie wykorzystanych stron. Brak załączonego spisu imiennego autorów nieco utrudnia czytelnikowi konsultacje. Czasem zabrakło konkretnych odniesień do literatury, w sytuacji gdy autor zdecydował się na ważne stwierdzenie i powoływał się na innych autorów (zob. str. 32).

Zamieszczona bibliografia (s. 202-218) jest obszerna, aktualna i merytorycznie dobrana. Zaprezentowana literatura pozwoliła autorowi na merytoryczne zgłębienie przyjętych zagadnień. Autor w bibliografii zastosował podział na druki zwarte, artykuły wraz ze stronami początkowymi i końcowymi oraz na źródła internetowe.

Pewnym niedociągnięciem może być też brak jasno określonego podziału pracy na części i rozdziały (punkty w pracy spełniają rolę rozdziału?). Ten mankament może poniekąd powodować mały dyskomfort w lekturze całej dysertacji.

5. Uwagi końcowe

Bez wątpienia rozprawa doktorska magistra Pawła Borowieckiego wpisuje się w aktualne potrzeby i intencje współczesnych poszukiwań z zakresu pedagogiki specjalnej. Co ważniejsze, autor daje propozycje oddziaływań wobec niepełnosprawnych ruchowo, których sytuację rozpatruje bardziej w kategoriach możliwości, niż ograniczeń. Takie podejście sprawia, że możliwym staje się strategia nastawiona na działanie, na zadania (np. usamodzielnianie się na miarę swoich możliwości), co może korzystnie przekładać się na wychodzenie osoby niepełnosprawnej z poczucia osamotnienia.

Na pochwałę zasługuje fakt, iż nawet jeśli niepełnosprawność i samotność są pojęciami o negatywnej konotacji, to jednak autor dysertacji odważnie próbuje się zmierzyć z powyższymi zagadnieniami, które jak się okazuje, są niedostatecznie eksplorowane zarówno w wymiarze teoretycznym jak również badawczym. Napawa optymizmem, iż autor pragnie połączyć swoją aktualną pracę w charakterze pedagoga z wynikami badań własnych.

Sama rozprawa merytorycznie jest poprawna i świadczy o dobrym przygotowaniu doktoranta do przeprowadzenia dysertacji doktorskiej. W wielu miejscach autor nie wahał się również ujawnić swojego stanowiska czy dokonania oceny postaw względem osób niepełnosprawnych ruchowo. P. Borowiecki wykazał się umiejętnością krytycznego i autonomicznego podejścia do obranego przez siebie zagadnienia, dlatego też popieram wnioszek o dopuszczenie doktoranta do dalszych etapów procedury związanej z uzyskaniem stopnia doktora w dyscyplinie pedagogika.

Stosownie do wymogów Ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach i tytule naukowym, które zostały określone w art. 13 ust. 1, prezentowana rozprawa doktorska mgr Pawła Borowieckiego pt. *Samotność osób dorosłych z niepełnosprawnością ruchową - konteksty indywidualne i społeczne*, stanowi nowatorską próbę rozwiązania zaproponowanego problemu naukowego. Autor dowiódł, że pomimo wyeksponowanych wcześniej przez recenzenta trudności, posiada umiejętność samodzielnego prowadzenia dyskursu naukowego w oparciu o literaturę przedmiotu i badania empiryczne.

X Borowiecki